

AZƏRBAYCANDA TURİZM SAHƏSİNDƏ İNVESTİTSİYA LAYİHƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

A.A.HÜSEYN, E.N.İSPAROV

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Dünyada müəssisələr az sərf olunan resursları ən səmərəli şəkildə istifadə etməyə çalışdıqları bir mühitdə investisiya layihələrinin əhəmiyyəti, şübhəsiz ki, böyükdür. Hazırda müəssisələrdə mikro və makro səviyyədə investisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsinə lazımı say göstərilməməsi ölkələrin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu da iqtisadi əsaslandırmanın düzgün hazırlanmasından asılıdır. Müəlliflər turizm sahəsinə yatırılan investisiyalar, ölkəmizdə investisiya qoyuluşları ilə bağlı mövcud vəziyyəti araşdırmışlar.

Açar sözlər: *İnvestisiya, investisiya qoyuluşu, turizm sektoru, sahibkarlıq, valyuta*

21-ci əsrdə turizmin iqtisadi əhəmiyyəti artaraq telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları ilə birlikdə global iqtisadiyyatın ən sürətlə inkişaf edən sektoruna çevrilmişdir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bir çox ölkədə turizm iqtisadi artımın və iqtisadi inkişafın ən əhəmiyyətli qaynaqlarından biri olaraq görülməkdədir [13]. Turizm xidmət sektoru olaraq bütün dünyada çox sürətlə inkişaf edir. Bu sektor, dünya ticarət xidmətlərinin təxminən 30%-ni təşkil edir. Turizm bir çox sahələrlə əlaqədar olduğundan milli iqtisadiyyata olan təsiri tam olaraq hesablamaq mümkün deyildir.

Turizm Azərbaycanın qeyri-neft sahələri sırasında prioritet sektorlardan biridir. Son 10 ildə müxtəlif beynəlxalq səviyyəli idman yarışlarının, beynəlxalq forum və tədbirlərin, mədəniyyət-incəsənət tədbirlərinin (məsələn, Avrovizion mahnı yarışması, Avropa idman oyunları, Formula 1 Grand Prix, UEFA Avropa Liqası və s.) Azərbaycanda keçirilməsi ölkənin turistik imkanlarının dünyaya təqdim edilməsində katalizator rolunu oynamışdır.

Dövlət Statistika Komitəsinin əsaslı kapital qoyuluşu ilə bağlı statistikası da göstərir ki, 2009-cu ildən etibarən turizm sektoruna investisiyalar artmağa başlayıb və son ildə bu sektora yönəldilən sərmayənin ümumi həcmi 2 mlrd. dollara yaxınlaşıb. Həmin vəsaitlər xüsusilə də ölkədə dağ-xizək komplekslərinin (Qusar və Qəbələ ərazisində), müxtəlif ərazilərdə mehmanxana, otel və restoran şəbəkəsinin tikintisinə sərf olunub. Son 10 ildə mehmanxana və otellərin sayı 25%-dək, həmin müəssisələrdəki yerlərin sayı isə 35%-dək artmışdır.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin məlumatına əsasən, 2019-cu ilin yanvar-aprel aylarında Azərbaycanda dünyanın 170 ölkəsindən 848,4 min və ya 2018-ci ilin yanvar-aprel ayları ilə müqayisədə 0,1 faiz çox əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlib. Gələnlərin 27,3 faizi Rusiya Federasiyası, 26,8 faizi Gürcüstan, 11,1 faizi Türkiyə, 8 faizi İran, 3,8 faizi

Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, hər birindən 1,8 faiz olmaqla Ukrayna və Hindistan, 1,4 faizi Pakistan, 1,3 faizi İraq, 16,6 faizi digər ölkələrin vətəndaşları, 0,1 faizi isə vətəndaşlığı olmayan şəxslər olub. Gələnlərin 69,5 faizini kişilər, 30,5 faizini isə qadınlar təşkil edib.

2019-cu ilin yanvar-aprel aylarında Avropa İttifaqına üzv ölkələrdən gələnlərin sayı 7 faiz artaraq 34,2 min nəfər, Körfəz ölkələrindən gələnlərin sayı 27,5 faiz azalaraq 142,9 min nəfər, MDB ölkələrindən gələnlərin sayı 1 faiz azalaraq 282 min nəfər olub [14].

Təhlillərdən də göründüyü kimi, turizm ölkəmiz üçün valyuta daxilolmalarının artmasında, əhalinin işlə təminində və dünyaya tanıtılmasında xüsusi çəkiyə malikdir.

1. **Dünya təcrübəsində investisiya layihələri (İtaliya və Türkiyə təmsalında).** İtaliyada xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı koordinasiya işlərini İnvestisiyaların Cəlb edilməsi və Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi (İnvİtaliya) həyata keçirir. Agentlik təşkilatı-hüquqi formasına görə səhmdar cəmiyyətdir və yeganə səhmdarı İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyi. "İnvİtaliya" xarici investisiyalar üçün əsas prioritet sahələri müəyyən edir: İKT, loqistika, bərpaolunan enerji, turizm, innovasiya və elmi-tədqiqat və sair. İspaniyada investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində ən mühüm istiqamətlər maliyyə sektorunda və əmək qanunvericiliyi (işə götürmə və işdən azad etmə ilə bağlı işəgötürənlərin hüquqlarının artırılması) sahəsində həyata keçirilən islahatlardır. Bu cür tədbirlər investisiya sahəsində çətinliklər olan digər inkişaf etmiş ölkələr üçün də aktualdır. Ümumiyyətlə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə bağlı dövlət tərəfindən həyata keçirilən digər tədbirlər qrupuna vergi güzəştləri (vergi dərəcəsinin azaldılması, digər ölkələrlə vergi müqavilələri), xüsusi (konkret) investisiya

layihələrinin stimullaşdırılması, maliyyə güzəştləri (güzəştli kreditlər, investisiya qaranı, faizsiz kreditlər), infrastruktur təminatı (investisiya fəaliyyəti üçün zəruri ərazi ilə təmin olunma və ya güzəştli qiymətlərlə təmin olunma), proteksionist tədbirlər daxildir. Türkiyədə tətbiq olunan investisiyaların təşviqi sistemi Türkiyə Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci 19 iyun il tarixli "İnvestisiyalara dövlət dəstəyi haqqında Qərar"ı ilə qüvvəyə minmişdir. Təşviq tədbirləri "İnvestisiyalara dövlət dəstəyi haqqında Qərar"da nəzərdə tutulan dəstəklərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə regionlar sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq 6 bölgəyə ayrılmışdır. Türkiyədə həyata keçirilən dəstək tədbirlərinə aşağıdakılar aiddir: – İdxalda ƏDV-dən azad olunma; 40 – Gömrük rüsumundan azad olunma; – Vergi güzəşti; – Sosial sığorta dəstəyi; – Torpağın ayrılması; – Kredit faizi dəstəyi; – ƏDV-nin qaytarılması [15]. Təşviq tədbirləri sənaye zonalarını da əhatə edir. Bəzi hallarda sənaye zonaları üçün daha güzəştli şərtlər nəzərdə tutulur. Məsələn: güzəştin həcmi artırılır və müddəti uzadılır. Tətbiq edilən investisiyaların təşviqi sistemində yer alan dəstək tədbirləri də öz növbəsində regionların sosial-iqtisadi inkişafından asılı olaraq 4 qrupa bölünür: 1. Ümumi təşviq tədbirləri - İdxalda ƏDV-dən azad olunma; - Gömrük rüsumundan azad olunma. 2. İrimiqləşli investisiyaların təşviqi - İdxalda ƏDV-dən azad olunma; - Gömrük rüsumundan azad olunma; - Vergi güzəşti; - Sosial sığorta dəstəyi; - Torpağın ayrılması. 3. Regionlara investisiyaların təşviqi Regionlara investisiyaların təşviqində başlıca şərt: müəyyən edilmiş sektorlar üzrə minimum investisiya tələbinə əməl etmək, regiona investisiya qoymaqdır (ölkə inkişaf səviyyəsinə görə 6 regiona bölünür, hər regiona tətbiq edilən güzəşt səviyyəsi fərqlənir). 4. Strateji investisiyaların təşviqi Strateji investisiyaların təşviqində başlıca şərt: müəyyən edilmiş sektorlar üzrə minimum investisiya tələbinə əməl etməkdir (50 mln. lira); istehsal olunacaq mal üzrə daxili bazarda idxalın payı 50%-dən çox olmalıdır; yaradılacaq əlavə dəyər yüksək olmalıdır (40%-dən yuxarı); istehsal olunacaq məhsul üzrə son il ərzində minimum 50 mln. dollarlıq idxal (yerli istehsalı olmayan məhsullar üçün bu şərt zəruri deyil) olmalıdır.

2. Turizm sahəsinə investisiya qoyuluşu. İnvestisiya prosesləri yeniliklərin işlənilməsi, hazırlanması, obyektlərin layihələndirilməsi və onların həyata keçirilməsi prosesi olub iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir. O, həmçinin əsaslı qoyuluşların təhlilini, planlaşdırılması və idarə edilməsini özündə birləşdirən vahid kompleks şəraitdə məhsulların, texnikanın yeniləşdirilməsi, yeni müəssisələrin yaradılması sahibkarlar, müstəqil firmalar və investorlar arasında rəqabətin

mövcudluğu ilə müşayiət olunur. İnvestisiya resursları bazar tipli inkişaf istiqamətlərində prioritet istiqamətlər və resurslar strukturuna uyğun planlaşdırılır. İnvestisiya həcmi və onun struktur sahənin perspektiv inkişafı, maliyyə və maddi xərcləri, turist obyektlərinin fəaliyyətinin keyfiyyətinin yaxşılaşması turizmin istehsal güclərinə və bazar tələbinə uyğun yerləşməsi metodları ilə idarə olunur.

Turizm resurslarının investisiya rentasının müəyyənəşdirilməsi onların funksional təyinatından asılı olaraq dəyişir. Belə ki, mövcud resursların müxtəlif məqsədi və çoxsahəli texnoloji variantlarda istifadəsi onların gəlirlilik səviyyəsindən asılı olur. Məsələn, turizmde infrastruktur sahələrinə yönəldilən investisiyaların rentası göstəricisi aşağı olduğuna görə sahibkarların payı çox deyildir. İnfrastruktura yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin əsas hissəsi dövlətin üzərinə düşür. Azərbaycanın əksər regionlarında əlverişli coğrafi landşaftın, təbii iqlim şəraitinin və xüsusilə də artmaqda olan iqtisadi potensialın mövcud olması, ölkədə turizm sahəsində kiçik, orta və iri sahibkarlığın il boyu fasiləsiz fəaliyyətinə lazımi şərait yaratmış olur. Qeyri-neft sektorunun ən perspektivli sahələrindən biri olan turizm iki istiqamətdə şəxsi, dövlət sahibkarlıqları əsasında və habelə, xarici ölkələrlə müştərək əsaslarda inkişaf etdirilməlidir. Dövlətin bu mühüm sahəyə xüsusi diqqət yetirməsi, turizmin mövcud və yeni yaradılan obyektlərdə turizm infrastrukturunun kompleksliyinin təmin edilməsi bu sahənin yüksək inkişafına zəmin yaratmış olar. Turizmin infrastrukturunu, turizm firmaları, ekskursiya büroları, ticarət, ictimai iaşə, nəqliyyat vasitələri, əyləncə obyektləri, idman, sığorta və digər xidmətlər göstərən təşkilatların məcmusu təşkil edir.

Turizm sənayesinin maliyyə vəsaitləri çəkisində sahibkarların və xarici iş adamlarının payı yüksəkdir. Eyni zamanda turizm resurslarında ehtiyatların bərpasına, qorunub saxlanmasına yönəldilən investisiyaların da əsas hissəsi dövlətin və qismən qeyri-hökumət təşkilatlarının payına düşür.

Hazırda respublikamızda turizmin inkişafında dövlət resursları, özəl sektorun maliyyə imkanları arasında bir sıra təminat, xidmət və investisiyaların etibarlılığı baxımından xeyli qeyri-müəyyənlik vardır. Dövlətin maliyyə imkanlarının turizmə yönəldilməsi bank faizlərinin özəl, xarici banklara nisbətən aşağı olması kiçik və orta sahibkarlıq üçün daha cəlbedici görsənir. Digər tərəfdən turizmə aid olan iri layihələrdə özəl sektorun payının aşağı olması onunla əsaslandırılır ki, kiçik və orta sahibkarların maliyyə imkanları onları həyata keçirməyə imkan vermir. Hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən iri turizm layihələrində və beynəlxalq reklam işində özəl təşkilatların payı aşağıdır.

Turizmdə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi bölgələrdə investisiyaların artımına səbəb olmuşdur. Ölkədə turizm sahəsində yerli sahibkarlığa məxsus investisiyaların genişləndirilməsi üçün ölkənin vergi siyasəti təkmilləşdirilməli, yeni layihələrin həyata keçirilməsində güzəştlərin tətbiqi, kredit sistemində stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı. Bununla yanaşı turizmdə infrastruktur sahələrin təkmilləşdirilməsinə yerli sahibkarların cəlb olunması bu sahədə canlanmaya səbəb ola bilər. Xüsusilə beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə bölgələrdə sosial infrastrukturun yeniləşdirilməsində güzəştli şərtlər daxilində sahibkarların cəlb olunması mümkündür.

Xarici investisiyalar əsasən iri otel və mehmanxanaların tikilişinə daha çox cəlb olunub. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən beş ulduzlu otellərin müəyyən hissəsinin tikintisi 100% xarici investisiya hesabına aparılmışdır.

Azərbaycanın turizm bazarında xarici investisiyaların payı az olsa da (15%), hazırda alman, ingilis, türk, fransız, avstriyalıların iştirakı təmin olunmuşdur. Onların əsas fəaliyyət sahəsi müasir turist obyektlərinin, xüsusilə otellərin tikintisinə yönəldilmişdir. Onu da qeyd etmək ki, Qusarda qış xizək kompleksi, Xəzər sahillərində turizmin inkişafı üçün sahil layihəsi, «Kənd yaşıl turizmi», Dəvəçi, Quba, Xaçmaz rayonlarını əhatə edən «Dağ-dəniz» turizm layihəsinin həyata keçirilməsində xarici investorlar birbaşa iştirak edirlər. Xarici investorlar yerli iş adamları ilə birlikdə müxtəlif istirahət mərkəzlərinin, otellərin tikintisində və pay bölgüsündə də iştirak edirlər. Bunlara misal olaraq «Fortuna», «Long Forest» istirahət mərkəzlərini, 2007-ci ildə Heydər Əliyev adına Beynəlxalq hava limanında istifadəyə verilən beş ulduzlu 207 yerlik «Holiday INN» mehmanxanasını qeyd etmək olar.

Ölkədə xarici investisiyaların daxili turizm sektoruna yönəldilməsi ilk növbədə, regionlarda infrastruktur sahələrin bərpasından asılıdır. Keçid dövründə olan ölkələrin təcrübəsindən məlumdur ki, turizm sənayesinə xarici kapitalı cəlb etmək üçün əvvəlcə ayrı-ayrı regionlarda nəqliyyat, kommunikasiya infrastrukturunu bərpa olunur, mövcud rekreasiya ehtiyatları qiymətləndirildikdən sonra turizm fəaliyyətinə yönəldilir. Azərbaycanda infrastrukturun bərpasına, turizm sənayesinin modelləşdirilməsinə, bölgələrin rekreasiya potensialının mənimsənilməsinə xarici investorların cəlb olunması mümkündür. Ölkədə xarici iş adamları üçün münbit şəraitin yaradılması, bu sahəyə investisiyaların qoyulması, vergi mühitinin yaxşılaşdırılması, reklam bazarının inkişafı turizm sahəsinə daha çox kapital yönəltməsinə təkan verə bilər.

Nəticə və təkliflər. Dövlət investisiyalarının turizm sənayesinə yönəldilməsi aşağıdakı istiqamətlərdə aparıla bilər:

- Kiçik və orta biznes sahəsinə büdcədən ayrılan vəsaitlərin yönəldilməsində turizm şirkətlərinin fəal iştirakının təmin olunması;
- İnfrastruktur sahələrinin yeniləşdirilməsinə dövlət investisiyalarının artırılması;
- Turizmin sosial-iqtisadi inkişafda əsas rol oynadığını nəzərə alaraq bölgələrə yönəldilən dövlət maliyyə vəsaitlərinin bir hissəsinin bu sahəyə yönəldilməsi;
- Dövlətin maliyyə və vergi siyasətində aktiv turizmlə məşğul olan, yeni yerləşmə müəssisələri, turist obyektləri tikən təşkilatlara stimullaşdırıcı tədbirlərin yönəldilməsi;
- Turizmin inkişafı iqtisadiyyatın prioritet istiqaməti olduğuna görə rekreasiya resurslarının proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsinə dövlət yardımlarının ayrılması.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri” – F.İ.Qurbanov, Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyatı. 2.B.Ə. Bilalov, Ç.G.Gülaliyev - “Turizmin Əsasları” –Bakı-2015 3.Ə.Q.Əlirzayev “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”- Bakı-2010. İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. 4.Turizm Fəaliyyətinin Tənzimlənməsi”, Bilalov B.Ə, Bakı -2006, Mütərcim nəşriyyatı, 280 s 5.Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 6.“Turizmin Əsasları” – Soltanova H.B. və Hüseynova Ş.H. Bakı -2007 Mütərcim nəşriyyatı 7.Rəhimov S.H. Turizm -ekskursiya işinin təşkili. Bakı, “ Mütərcim ”, 2004. 8.Zeynallı Y.Q. “ Azərbaycan turizm sistemi fəaliyyətinin və idarə olunmasının iqtisadi-coğrafi problemləri ” Bakı, Tuna, 1999. 9.Azərbaycanda turizm strategiyasının inkişafı ucun texniki yardım. Caspian Consulting, Bakı, 2006 10.Долматов Г.И. Правовые основы туристического бизнеса. М., 1997 11.Гулиев В.Г. Туризм: экономика и социальное развитие. М., 2003 12.Биржаков М.В. Введение в туризм. М., 2007 13.Diamond, 1977: 539; Britton, 1982: 332; Copeland, 1991: 515; Hao, Var və Chon, 2003: 33 <https://azertag.az/xeber/Dord-ayda-Azerbaycana-170-olkeden-8484-min-ecnebi-ve-vetendasligi-olmayan-sexs-gelib-1283653> <http://senaye.gov.az/content/html/3579/attachments/D%C3%BCnyada%20investisiyan%C4%B1n%20t%C9%99%C5%9Fviqi%20haqq%C4%B1nda.pdf>

Оценка инвестиционных проектов в сфере туризма в Азербайджане
А.А.Гусейн, Э.Н.Испаров

Эффективное использование ограниченных источников для своих инвестиций является важным фактором для стран и отдельных фирм в этих странах. Инвестиционные проекты играют важную роль с этой точки зрения. Отсутствие интереса к инвестиционным проектам и их оценке является сегодня важной проблемой как для компаний на микроуровне, так и для стран на макроуровне. Отдельные фирмы и страны, намеревающиеся сделать инвестиции, должны проанализировать и спланировать каждую деталь для каждого условия, чтобы получить более удовлетворительные результаты от своих инвестиций. Очевидно, что это также зависит от соответствующих технико-экономических обоснований.

Ключевые слова: *Инвестиции, инвестиции, туризм, предпринимательство, валюта*

Evaluation of investment projects in tourism sector in Azerbaijan

A.A.Huseyn, E.N. Isparov

Using scarce sources efficiently for their investments is an important factor for countries and individual firms within those countries. Investment projects play an important role from this point of view. The lack of interest in investment projects and their evaluation is an important problem today both for firms at micro level and countries at macro level. The individual firms and countries intending to make investments should analyse and plan every detail for each condition in order to get more satisfactory results from their investments. It is obvious that, this also depends on appropriate feasibility studies.

Key Words: *Investment, investment, tourism, entrepreneurship, currency*

